

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Tento text byl přeložen v rámci volitelného semináře **Překlad a analýza odborných lingvistických textů**, který se uskutečnil v zimním semestru 2009 na FF UK.

Vedoucí semináře: Mgr. Jan Chromý

Hlavní překladatel: Jakub Jehlička

Překlad je určen výhradně pro studijní účely.

Veškeré připomínky a komentáře směřujte na adresu jan.chromy@ff.cuni.cz.

Vztah habituálního myšlení a chování k jazyku¹

Benjamin Lee Whorf

Lidé nežijí v objektivním světě samostatně, nežijí samostatně ani ve světě sociálních aktivit v obvyklém smyslu, nýbrž jsou velkou měrou vydáni na milost určitému jazyku, který se stal vyjadřovacím prostředkem jejich společnosti. Představa, že se člověk přizpůsobuje realitě v podstatě bez použití jazyka a že jazyk je pouze náhodným prostředkem k řešení specifických problémů komunikace a reflexe, je iluzorní. Ve skutečnosti si svět do značné míry konstruujeme nevědomě na základě jazykových zvyklostí společnosti... To, co vidíme a slyšíme, ale také co prožíváme, je velkou měrou dáno tím, že jazykové zvyklosti našeho společenství předjímají určité interpretace.

Edward Sapir

O platnosti tvrzení, že přijaté vzorce užívání slov často předchází jistým způsobům myšlení a jistým formám chování, panuje pravděpodobně všeobecná shoda. Ale i ti, kdo jej přijali, v takovém tvrzení nezdědali nic než bezobsažné uznání hypnotické síly filozofické a učené terminologie na jedné straně a hesel, sloganů a předvolebních výkřiků na straně druhé. Takto krátkozraký pohled na věc opomíjí jednu důležitou spojitost, již Sapir shledával mezi jazykem, kulturou a psychologií a již stručně shrnuje úvodní motto. Vliv jazyka na naše ostatní činnosti – kulturní i osobní – se neukazuje ani tak ve zvláštních způsobech užití jazyka, jako spíše v konstantním způsobu uspořádávání informací a v každodenním analyzování těch nejvšednějších jevů.

Jak pojmenování situace ovlivňuje naše chování

S tímto problémem jsem se setkal ještě před tím, než jsem studoval u dr. Sapira, a to na poli obvykle pokládaném za lingvistice poněkud vzdálené. V rámci svého zaměstnání v požární pojišťovně jsem byl pověřen úkolem, jenž spočíval v analýze mnoha set hlášení o škodě, obsahujících okolnosti vzniku požáru a v některých případech i výbuchu. Má analýza byla zaměřena čistě na hmotné okolnosti, jako byla např. vadná kabeláž, přítomnost či nepřítomnost

¹ Převzato z výboru z díla Benjamin Lee Whorfa *Language, thought, and reality* (MIT Press, 1956). Článek pochází z léta roku 1939 a původně vyšel v knize *Language, culture, and personality, essays in memory of Edward Sapir* (Menasha: Sapir memorial publication fund, 1941, s. 75–93).

vzduchového průduchu mezi kovovým pláštěm komína a jeho dřevěnou konstrukcí atd., a v těchto mezích jsem také prezentoval výsledky. Popravdě jsem k tomu přistupoval bez pomýšlení na to, že by se mohlo objevit nějaké jiné odůvodnění. Ale v průběhu práce začalo být zřejmé, že nejen situace jako fyzikální fakt, ale i význam situace pro člověka měl někdy svůj vliv – a to tím, jak se lidé chovali těsně před vypuknutím požáru. A tento faktor se ukazoval nejzřejměji, když se jednalo o JAZYKOVÝ VÝZNAM, ukotvený v pojmenování nebo jazykovém popisu, které byly na danou situaci běžně uplatňovány. V okolí skladiště věcí, jimž říkáme „sudy benzínu“, tak chování inklinuje k určitému typu – a sice k velice opatrnému, zatímco v blízkosti skladiště toho, co je nazváno „prázdné sudy od benzínu“, inklinuje k odlišnému typu – neopatrnému, s malým ohledem na zákaz kouření a odhazování nedopalků. Jenomže „prázdné“ sudy jsou možná ještě nebezpečnější než plné, poněvadž obsahují výbušné výpary. Po fyzikální stránce je situace nebezpečná, jazyková analýza založená na obvyklé analogii však operuje se slovem „prázdný“, které nevyhnutelně vnučuje, že nebezpečí nehrozí. Slovo „prázdný“ se užívá ve dvou jazykových schématech: (1) jako zdánlivé synonymum pro „nulový, neobsazený, netečný“, (2) při popisu fyzikální situace, a to bez ohledu na výpary, zbytky kapaliny a usazené nečistoty v nádobě. Situace je pojmenována pomocí jednoho schématu (2), ale pojmenování je vyjádřeno nebo „prožito“ v jiném (1). To je obecný vzorec situace, kdy dochází k jazykovému podmínění nebezpečného chování.

V destilérce, kde se vyráběl dřevný líh, byly kovové destilační kotle izolovány směsí připravovanou z vápence – říkalo se jí tam „odstředěný vápenec“. Nikdo se ani nepokoušel ochránit izolační vrstvu před žářem nebo před kontaktem s ohněm. Po určité době používání se oheň pod jedním z kotlů rozšířil na „vápenec“, který k všeobecnému překvapení okamžitě vzplál. Část vápencové vrstvy (uhličitan vápenatý), jež byla vystavena výparům kyseliny octové z destilačních kotlů, se přeměnila na octan vápenatý. Ten se při zahřívání v ohni rozkládá za vzniku hořlavého acetonu. Chování, jež dovolilo, aby se oheň nacházel blízko izolační vrstvy, bylo zapříčiněno užitím pojmenování „vápenec“, které implikuje horninu a tím pádem nehořlavost.²

Velký kotel s vroucí fermeží se přehříval a jeho teplota se blížila teplotě zápalné. Obsluhující dělník jej odstavil z ohně a odtáhl opodál, ale nezakryl jej. Za chvíli se fermež vznítila. V tomto případě je vliv jazyka složitější; je dán metaforickou objektivizací (o níž bude řeč později) „příčiny“ jakožto prostorového uspořádání „věcí“, která způsobuje analýzu situace jako buďto „být na ohni“, nebo „být odstaven z ohně“. Ve skutečnosti už ale oheň působící zvnějšku nebyl hlavním faktorem; přehřívání pokračovalo jako vnitřní proces tepelné výměny mezi fermeží a rozžhaveným kotlem, a to i poté, co byl kotel z ohně odstaven.

Elektrický tepelný zářič na zdi se používal jen málokdy a jeden dělník jej využil jako příhodný věšák na kabát. V noci vešel do místnosti hlídač a sáhl po vypínači – tuto akci nazval „rozsvícení“. Jenže světlo se nerozsvítilo, což pojmenoval jako „světlo se rozbilo“. Nevšiml si světla ze zářiče, poněvadž na něm visel starý kabát. Zářič zanedlouho kabát zapálil, což zapříčinilo požár celé budovy.

V jedné koželužně vylévali odpadní vodu obsahující živočišné látky do venkovní odkalovací nádrže, jež byla zčásti zakryta dřevěným přístřeškem a zčásti odkrytá. Tato situace by zpravidla byla pojmenována „nádrž s vodou“. Poblíž náhodou jeden dělník zapaloval opalovací lampu a sirku zahodil do vody. Jenže z rozkládajícího se odpadu se uvolňoval plyn pod dřevěnou stříšku, a tak výsledkem nebylo uhašení zápalky, nýbrž zapálení. Okamžitý zášleh plamene zapálil stříšku a oheň se rozšířil na přilehlou budovu.

² V angličtině je implikace nehořlavosti ještě výraznější: *limestone* (= vápenec) – končí na *-stone* (= kámen). [pozn. překl.]

V sušárně kůží byl umístěn ventilátor na jeden konec místnosti, aby byl zajištěn stálý proud vzduchu přes celou místnost a ven skrze průduch na druhé straně. K požáru došlo poté, co se ve ventilátoru přehřálo ložisko, vzňalo se, plameny vyšlely přímo na kůže a podpálily je v celé místnosti, což mělo nakonec za následek zničení celého skladu. Tento nebezpečný stav vyplynul přirozeně z pojmu „ventilátor“ a jeho souznačnosti s „něčím, co fouká vzduch“. Jeho funkce může být také vyjádřena jako „foukání vzduchu za účelem sušení“ – přičemž se přehlíží to, že může foukat i jiné věci, např. plameny a jiskry. Jenže ve skutečnosti ventilátor prostě vytváří proud vzduchu – může vzduch vyfukovat i nasávat. Ventilátor v tomto případě měl být instalován u průduchu, tak aby vzduch NASÁVAL směrem od kůží přes rizikové součásti (skříň a ložisko) a ven z místnosti.

Vedle tavicího kotle na olovo, pod nímž hořelo uhlí, vyhodili hromadu „olověného šrotu“ – což bylo vyjádření poněkud zavádějící, neboť šrot obsahoval také staré kondenzátory z radií, ve kterých zůstal voskovaný papír. Ten záhy vzplál a zapálil střechu, která pak z poloviny shořela.

Takové příklady, v jejichž výčtu bychom mohli pokračovat, postačí k tomu, aby ukázaly, že určité způsoby chování jsou často dány analogií jazykové formulace, jíž je daná situace vyjádřena a jíž je také částečně analyzována, klasifikována a jež jí přiděluje místo ve světě, který je „do značné míry zkonstruován nevědomě na základě jazykových zvyklostí společenství“. A my máme vždy za to, že jazyková analýza, kterou provádí naše vlastní společenství, odráží realitu lépe, než tomu ve skutečnosti je.

Gramatické vzorce jakožto interpretace zkušenosti

Jazykový materiál u výše zmíněných příkladů se omezuje na jednotlivá slova, fráze a schémata malého rozsahu. Pokud zkoumáme behaviorální kompulzivita takového materiálu, nemůžeme pomíjet dalekosáhlý vliv gramatických kategorií jako je číslo, rod a podobné klasifikace (životnost, neživotnost atd.), čas, slovesný rod a další slovesné tvary, klasifikace typu „slovní druhy“ a také toho, zda je daná zkušenost označována jedním morfémem, slovem v určitém pádu nebo syntaktickým spojením. Kategorie jako je číslo (jednotné vs. množné) je interpretací mnoha druhů lidské zkušenosti, vlastně světa a přírody vůbec; říká, jak má být zkušenost členěna, kterou zkušenost nazýváme „jednotlivou“ a kterou „množstvím“. Poněvadž je však obtížné vystoupit ze svého vlastního jazyka, který je zvykem a kulturní daností, a popisovat jej objektivně, je vyhodnocování těchto vlivů značně nelehké, protože se ukrývají v pozadí. A tak, když máme co dočinění s velmi odlišným jazykem, stane se tento jazyk součástí naší přirozenosti a nakládáme s ním podle toho, jak jsme v naší přirozenosti zvyklí. Když zkoumáme exotický jazyk, máme sklon myslet ve vlastním jazyku. Nebo když jsme postaveni před úkol rozluštit čistě morfologické spletitosti, zdá se nám tak obrovský, že pohlcuje všechny ostatní. Ač obtížný, je tento problém řešitelný; a nejlepší cesta k řešení vede skrze exotický jazyk, protože při jeho studiu jsme nuceni chtít nechtě opustit své vyšlapané cesty. Exotický jazyk se nám pak ukazuje jako zrcadlo nastavené našemu vlastnímu jazyku.

Na tento problém jsem, ještě předtím, než jsem si ho byl plně vědom, narazil ve svém zkoumání jazyka indiánského kmene Hopi. Úkol popsat morfologii tohoto jazyka, zdánlivě nekonečný, byl konečně hotov. Přesto bylo zřejmé, zvláště ve světle Sapirových přednášek o navažštině, že popis JAZYKA zdaleka kompletní nebyl. Znal jsem kupříkladu způsob tvorby množného čísla, ale nevěděl jsem, jak a kdy množné číslo užívat. Bylo nasnadě, že kategorie množného čísla v hopijštině není to samé, co plurál v angličtině, francouzštině nebo němčině. Určité jevy, které byly v těchto jazycích vyjadřovány možným číslem, byly v hopijštině v singuláru. Další fáze výzkumu, jíž jsem tehdy započal, zabrala téměř další dva roky.

Na počátku jsem se musel rozhodnout, jak vlastně porovnávání hopijštiny s evropskými jazyky pojímat. Začalo být zřejmé, že hopijská gramatika je ve vztahu ke kultuře kmene Hopi a že

gramatika evropských jazyků je zase spjata s naší vlastní, „západní“ nebo „evropskou“ kulturou. Ukázalo se, že jejich vzájemné porovnání nás přivádí k rozsáhlým, souhrnným okruhům lidské zkušenosti, jako jsou naše pojmy „čas“, „prostor“, „podstata“ a „hmota“. Jelikož rozdíly mezi angličtinou, francouzštinou, němčinou nebo jakýmkoli jiným evropským jazykem, s MOŽNOU (ovšem spornou) výjimkou jazyků baltoslovanských a neindoevropských, jsou – s ohledem na porovnávané rysy – poměrně malé, rozhodl jsem se tyto jazyky shrnout do jedné skupiny nazvané „standardní průměrná evropština“ čili SPE.

Tuto část mého zkoumání můžeme shrnout do dvou otázek: (1) Jsou naše pojmy „času“, „prostoru“ a „látky“ z podstaty stejným typem zkušenosti pro všechny lidi, nebo jsou částečně podmíněny strukturou daného jazyka? (2) Existují sledovatelné spojitosti mezi a) kulturními normami a normami chování a b) jazykovými vzorci? (Byl bych poslední, kdo by tvrdil, že mezi kulturou a jazykem, a obzvláště mezi etnologickými pojmy jako „zemědělský“, „lovecký“ atd. a lingvistickými jako „flektivní“, „aglutinační“ nebo „izolační“, existuje něco tak pevného jako „korelace“).³ Když jsem s výzkumem začínal, tento problém nebyl takto jasně formulován a já jsem netušil, k jakým odpovědím dojdou.

Mnohost a počitatelnost v SPE a hopijštině

V našem jazyce, tj. SPE, jsou mnohost a základní číslovky realizovány dvěma způsoby: pomocí plurálu skutečného a myšleného. Jinak řečeno, sice ne tak lakonicky, zato přesněji: prostorově viditelnými množinami a metaforickými množinami. Řekneme *deset lidí* a také *deset dní*. Deset lidí je nebo může být objektivně vnímáno jako deset, deset v skupinové percepci⁴ – deset lidí na ulici, kupříkladu. Objektivní vjem „deseti dní“ však možný není. Vnímáme toliko jeden den, ten dnešní; dalších devět (nebo dokonce všech deset) vykouzlí naše paměť nebo obrazotvornost. Pokud je „deset dní“ chápáno jako skupina, tak nutně jako skupina „myšlená“, myšlenkově zkonstruovaná. Odkud se bere takový myšlenkový vzorec? Inu, tak, jak tomu bylo v případě pochybení spojených se vznikem ohně, tedy z toho faktu, že náš jazyk směšuje dvě různé situace, ale má pro obě jen jeden vzorec. Pokud mluvíme o *deseti krocích*, *deseti úderech zvonu* nebo jakékoli jiné podobně popsané cyklické sekvenci, děláme stejnou věc jako s *dní*. CYKLIČNOST vyvolává odezvu v podobě myšleného plurálu. Ovšem tato podobnost cykličnosti k množinám bezpochyby není dána zkušeností předcházející jazyku – to by tomu tak bylo ve všech jazycích, avšak není.

Naše VĚDOMÍ času a cykličnosti obsahuje cosi bezprostředního a subjektivního – základní význam „neustálého stárnutí“. V habituálním myšlení nás, mluvčích SPE, je toto vědomí nicméně skryto pod něčím poněkud jiným, nikoli subjektivním – byť duševním. Nazývám to vědomím OBJEKTIVIZOVANÝM či myšleným, poněvadž je obrazem skutečného, VNĚJŠÍHO světa. Právě v něm se odráží naše užívání jazyka. Náš jazyk zkrátka nerozlišuje čísla počítaná jako samostatné entity a čísla, která se prostě „počítají sama“. Podle našeho habituálního myšlení se prvně zmiňovaná čísla počítají stejně jako druhá, tj. počítají se „něčím“. A to je objektivizace. Různá pojetí času ztrácejí kontakt se subjektivní zkušeností „ubíhání času“ a jsou objektivizována skrze počitatelná MNOŽSTVÍ, zvláště jako délky, složené z jednotek – tak jako může být délka viditelně rozdělena na centimetry. „Délka času“ je zhmotněna do podoby řady podobných jednotek, třeba jako řada lahví.

³ Existuje velké množství důkazů, že tomu tak není. Uvažme jen jazyky Hopi a Ute a jazyky, jež si jsou v rovině morfologické a lexikální natolik podobné, jako například angličtina a němčina. Myšlenka „korelace“ mezi jazykem a kulturou – korelace v obvyklém, běžně přijímaném smyslu, je docela jistě mylná.

⁴ Řekli bychom „deset ve STEJNÉM OKAMŽIKU“, což ukazuje, že v našem jazyce a myšlení rekonstruueme skutečnost skupinové percepcie v intencích pojmu „času“, jehož hlavní jazykové komponenty budou v tomto textu postupně odhalovány.

V jazyce kmene Hopi je to jinak. Plurál a základní číslovky se užívají pouze pro entity, které tvoří, nebo mohou tvořit, objektivní skupinu. Myšlený plurál zde neexistuje, místo toho se užívá řadových číslovek a singuláru. Výrazy jako deset dní se neužívají. V hopijštině by ekvivalentní výraz musel sáhnout k jednomu dni, od něž by se počítal daný úsek. Namísto věty *zůstali deset dní* by se řeklo *zůstali do jedenáctého dne* nebo *odešli po desátém dni*. Namísto věty *deset dní je více než devět dní* by se řeklo *desátý den následuje po devátém*. Na naši „délku času“ se nepohlíží jako na délku, nýbrž jako na vztah posloupnosti mezi dvěma událostmi. Hopijština nestanovila – na rozdíl od naší jazykově podmíněné objektivizace údaje ve vědomí, který nazýváme „čas“ – žádný vzorec, který by pokrýval subjektivní „stárnutí“, které je podstatou času.

Substantiva vyjadřující fyzické množství v SPE a hopijštině

Rozlišujeme dvojí druh substantiv, jež denotují fyzické předměty: počítatelná a nepočítatelná. Počítatelná podstatná jména označují tělesa jasně ohraničená: *strom, hůl, člověk, kopec*. Nepočítatelná substantiva označují homogenní kontinua bez zřejmých hranic, např. *voda, mléko, dřevo, žula, písek, mouka, maso*. Tato distinkce je vyjádřena jazykovou formou: např. nepočítatelná substantiva v angličtině nemají plurál,⁵ nespojují se s členy a ve francouzštině se spojují s partitivními členy *du, de la, des*. Takovéto rozlišení je mnohem rozšířenější v jazyce než v pozorovatelné skutečnosti. Jen několik přírodních fenoménů se jeví jako neohrazené: samo sebou vzduch, a často voda, déšť, sníh, písek, špína, tráva. S věcmi jako je máslo, maso, látka, železo, sklo nebo s většinou dalších materiálů se však většinou setkáváme v podobě jasně ohraničeného tělesa. Počítatelnost je tak něčím, co nám vnucuje popis událostí prostřednictvím obligatorních jazykových vzorců. Ve valné většině případů je natolik nevyhovující, že si musíme nepočítatelná substantiva individualizovat pomocí dalších jazykových prostředků. Částečně tak činíme užíváním názvů různých druhů těles: *tabule skla, kostka mýdla, homole cukru* a také, dokonce ještě častěji, pomocí názvů nádob, i když se jedná hlavně o jejich obsah: *sklenice vody, šálek kávy, talíř jídla, pytel mouky, láhev piva*. Tyto velice časté konstrukce s nádobou, ve kterých má genitivní koncovka⁶ zřejmý, zrakově vnímatelný význam („obsah“), ovlivňují naše chápání méně zřejmých konstrukcí využívajících různé tvary a tělesa: *tabule skla, brouda těsta* atd. Tyto konstrukce jsou velmi podobné: počítatelné substantivum a podobný relátor (v angličtině *of*⁷). V zjevných případech relátor denotuje obsah. V méně jasných případech obsah „naznačuje“. *Hroudy, skývy, kusy, kostky* atd. podle všeho něco obsahují, „látku“, „hmotu“ nebo „substanci“, které odpovídá *voda, káva* nebo *mouka* v konstrukcích s nádobami. Pro mluvčí SPE jsou filosofické pojmy „substance“ a „hmoty“ rovněž prosté; jsou všeobecně přijímané „zdravým rozumem“. Je tomu tak díky našim jazykovým zvyklostem. Naše jazykové vzorce často vyžadují pojmenování předmětu dvojjmenným pojmenováním, které význam rozdělí na beztvorou složku a formu.

V hopijštině je situace opět odlišná. Tento jazyk sice rozlišuje formální třídy substantiv, ale toto rozdělení neobsahuje žádnou formální podtřídou nepočítatelných podstatných jmen. Všechna substantiva jsou počítatelná a mají singulárové i plurálové tvary. I ty nejbližší ekvivalenty našich nepočítatelných podstatných jmen pořád odkazují k tělesům, byť vágním, či vágně ohraničeným. Mají v sobě rys nedourčenosti, ale nikoli absence ohraničení a rozměrů. Voda v určité výpovědi znamená jedno určité množství vody, nikoli „vodu jako substanci“. Obecnost výrazu není zprostředkována substantivem, nýbrž slovesem nebo predikátorem. Jelikož substantiva jsou z podstaty počítatelná, neindividualizují se pomocí spojení s tělesy či nádobami. Tvar či nádoba

⁵ To, že se nepočítatelné substantivum někdy může objevit ve stejném lexému jako počítatelné, které samozřejmě plurálovou formu má, není žádnou výjimkou z pravidla absence plurálu; např. „mouka“ (bez pl.) a „jedna mouka“ (pl. „dvě mouky“). Plurálová forma označuje různé druhy, např. „vína“ jsou samozřejmě něčím jiným než normálním množným číslem; jedná se o poněkud kuriózní výhonek nepočítatelných substantiv v SPE, který ustaluje jiný druh imaginárních množin, kterému se ale na tomto místě věnovat nebudeme.

⁶ V angličtině předložka *of*. [pozn. překl.]

⁷ V češtině tuto funkci plní genitivní sufix nepočítatelného substantiva. [pozn. překl.]

nemusí být specifikovány, protože substantiva dané formy a tělesa implikují. Neříká se „sklenice vody“, ale *kə:yi* „voda“, ne „louže (vody)“, ale *pa·hə*,⁸ ne „mísa kukuřičné mouky“, ale *ɲəmni* „(množství) mouky“, nikoli „kus masa“, nýbrž *sikwi* – „maso“. Hopijština nepotřebuje analogie, na kterých by mohla stavět existenční pojmy, jako je dualita beztvareho obsahu a formy. S beztvarostí nakládá jinými symboly než substantivy.

Cyklické fáze v SPE a hopijštině

Pojmy jako léto, zima, září, ráno, poledne, večer jsou pro nás podstatnými jmény a nejsou formálně příliš odlišné od jiných podstatných jmen. Mohou být podmětem nebo předmětem a můžeme říci „na večer“ nebo „v zimě“ stejně jako říkáme „na rohu“ nebo „v sadu“.⁹ S pluralitou a počitatelností je to u těchto substantiv stejné jako u substantiv označujících fyzické předměty, jak jsme již viděli. Naše myšlení o referentech takových slov se tedy objektivizuje. Bez objektivizace by byly subjektivními prožitky reálného času, tj. subjektivním vědomím „ubíhání času“ – zkrátka fází cyklu podobnou fázi dřívější v koloběhu neustálého „stárnutí“. Jedině imaginací můžeme takovou fázi zařadit vedle další fáze cyklu po způsobu prostorového (tj. zrakově vnímatelného) uspořádání. Právě to však dokáže jazyková analogie, již užíváme k objektivizaci této cykličnosti. K této analogii se uchylujeme už tím, že říkáme „fáze“ místo kupř. „fázování“. A náš vzorec pro počitatelná a nepočitatelná substantiva s dvojčlennými konstrukcemi spojujícími beztvary obsah s formou je natolik obecný, že platí implicitně pro všechna substantiva, a tak velmi zobecněnými beztvary obsahy jako látka a hmota můžeme doplnit dvojčlennou konstrukci s velice širokým polem substantiv. Jenže ani takto vágní obsahy nejsou natolik obecné, aby mohly být uplatněny u našich fázových substantiv. Proto jsme pro ně vytvořili jinou beztvary substanci, „čas“. Učinili jsme tak užíváním „času“, tj. chvíle nebo fáze, ve vzorci nepočitatelného substantiva, stejně jako z „jednoho léta“¹⁰ činíme „léto (obecně)“. Pomocí dvojčlenných konstrukcí tak můžeme myslet a vyjádřit *moment času, sekundu času, rok času*. Zdůrazňuji opět, že tento vzorec je stále týž jako v případě *láhev mléka* nebo *kus syra*. To nám pomáhá představit si, že léto (a summer) skutečně obsahuje takové a takové množství „času“.

V hopijštině jsou však všechny fázové pojmy, jako léto, ráno atd., nikoli substantivy, nýbrž něčím na způsob adverbii, použijeme-li analogii se SPE. Jsou samostatným slovním druhem, odlišným od substantiv, sloves a dokonce i od ostatních hopijských „adverbii“. Takové výrazy nejsou pádovou formou nebo lokativní vazbou jako *des Abends* nebo *in the morning*. Neobsahují žádný takový morfém jako je výrazech *in the house* nebo *at the tree*.¹¹ Jejich význam je „když je ráno“ nebo „zatímco probíhá ranní fáze“. Tyto „temporály“ (temporals) se neužívají jako podmět nebo předmět, nebo vůbec ve funkcích substantiv. Neříká se *je horké léto* nebo *léto je horké*; léto není horké, léto je, právě KDYŽ je horko, KDYŽ je teplo. Neříká se *TOTO léto*, ale *léto nyní* nebo *léto v současnosti*. Nedochází k objektivizaci subjektivního prožívání trvání, ať už skrze část celku, rozsah či množství. Krom jeho ustavičného „stárnutí“ nám to o čase nic nevyovídá. Nemáme tedy nic, co by mohlo být naplněno onou beztvary látkou, odpovídající našemu „času“.

⁸ Hopijština má dvě slova pro množství vody; *kə:yi* a *pa·hə*. Rozdíl mezi nimi je přibližně stejný jako mezi „stone“ (kámen) a „rock“ (skála) v angličtině, *pa·hə* implikuje větší rozměr a „divokost“; plynoucí voda, ať už v přírodě či ne, je *pa·hə*; taktéž „pára“. Ovšem na rozdíl od distinkce „stone“ a „rock“, je rozdíl mezi nimi esenciální, neskrývá se v konotativních, postranních významech a těžko by se v běžném užití mohly zaměnit.

⁹ Abychom byli přesní, drobné odlišnosti od ostatních substantiv tu jsou, např. v angličtině užívání členů.

¹⁰ *A summer* jako počitatelné substantivum. [pozn. překl.]

¹¹ „Year“ (rok) a určité kombinace slova „year“ s pojmenováním (ročního) období, zřídka i pojmenování období, se mohou pojit s lokativním morfémem „at“ (přibližně „u“), ale to jsou výjimky. Zdá se, že se jedná o historické zastření dřívějších vzorců, důsledek analogie v angličtině nebo obojí.

Slovesné tvary vyjadřující čas v SPE a hopijštině

System tří slovesných časů v SPE odráží celé naše myšlení o času. Tento systém se mísí s oním širším schématem objektivizace subjektivního prožitku trvání probíraným výše v souvislosti s dalšími jazykovými vzorci – dvojčlennými konstrukcemi použitelnými pro substantiva obecně, pro časová substantiva, pro vyjádření plurality a počitatelnosti. Tato objektivizace nám umožňuje představit si jednotky času v řadě za sebou. Představa času jako řady se shoduje se systémem TŘÍ časů; ovšem systém DVOU, minulého a budoucího, by možná s naším pocíťováním trvání korespondoval lépe. Když nahlédneme do našeho vědomí, nenalezneme tam minulost, současnost a budoucnost, nýbrž spleť, všeobjímající jednotu. Ve vědomí je VŠE a zároveň vše ve vědomí (v existenčním smyslu) JE. Tento obsah vědomí je smyslový i ne-smyslový. Smyslovým můžeme nazvat to, co vidíme, slyšíme, čeho se dotýkáme – tedy „současnost“, zatímco ne-smyslovým označíme rozsáhlý svět paměti – „minulost“ a také celou oblast víry, intuice a nejistoty – „budoucnost“. Smyslovost, paměť, výhled do budoucna, to vše je ve vědomí přítomno zároveň – jedno „ještě nebylo“ a druhé „bylo a již nebude.“ Do tohoto vědomí vstupuje reálný čas tím, že toto vše „pomíjí, stárne“ a určité vztahy se nenávratně mění. V tomto „ubíhání“ nebo „trvání“ jeví se mi nejzásadnější kontrast mezi nejaktuálnějším, posledním okamžikem v centru naší pozornosti a tím ostatním – už minulým. Jazyky si podle všeho dobře rozumí se systémem dvou časů odpovídajícím onomu zásadnímu vztahu „pozdějšího“ a „dřívějšího“. Můžeme si samozřejmě VYTVÁŘET V MYSLI systém minulosti, přítomnosti a budoucnosti v objektivizované soustavě bodů na ose a v myšlení s ním pracovat. Právě k tomu nás vede náš všeobecný sklon k objektivizaci a náš systém gramatických časů to potvrzuje.

Přítomný čas v angličtině se zřejmě shoduje s časovým vztahem pozdějšího a dřívějšího ze všech nejméně. Jako by plnil různé a poněkud nesourodé funkce. Jednou z nich je pozice objektivizovaného středního bodu mezi objektivizovanou minulostí a budoucností ve vyprávění, dialogu, logice, filozofii. Další funkcí je označení inkluze ve smyslovém poli: *VIDÍM ho*. Dále vyjadřuje nomické, tj. uzuálně nebo všeobecně platné výroky typu: *VIDÍME očima*. Tato různá užití ukazují nejasnosti našeho myšlení, jichž si povětšinou vůbec nejsme vědomi.

Hopijština se dle očekávání odlišuje i v tomto ohledu. Slovesa nemají „časy“ podobné těm našim, zato vyjadřují platnost výroku, vid a způsob, z čehož plyne větší přesnost řeči. Platnostní formy vyjadřují, že mluvčí (ne subjekt) popisuje situaci (což odpovídá naší minulosti a přítomnosti), nebo situaci očekává (odpovídá naší budoucnosti)¹², nebo říká nomický výrok (analogicky k nomické funkci našeho prezenta). Slovesný vid označuje různé stupně trvání a různé druhy tendencí „během trvání“. Zatím jsme nezmínili nic, co by určovalo, která ze dvou zároveň POPISOVANÝCH událostí je dřívější nebo pozdější než druhá. Nic takového však není třeba, dokud nemáme dvě slovesa a tedy dvě věty. V takovém případě je to „způsob“,¹³ co vyjadřuje vztah mezi větami, včetně předčasnosti, následnosti či současnosti. Mimo to existuje mnoho samostatných výrazů, které vyjadřují podobné vztahy a doplňují tak kategorie způsobu a vidu. Úkoly našeho systému tří časů a jeho trojčlenného lineárně objektivizovaného „času“ jsou rozděleny mezi různé slovesné kategorie, všechny odlišné od našeho slovesného času; v hopijských slovesech se tedy neskrývá žádný nástroj na objektivizaci času, stejně jako v dalších hopijských jazykových vzorcích. To však ani v nejmenším nebrání slovesným tvarům ani jiným jazykovým vzorcům, aby mohly být použity k adekvátnímu popisu aktuální situace.

¹² Protiklad výroku situaci popisujících a předjímajících se shoduje se zásadním vztahem „dřívější-pozdější“. Výroky předjímající vyjadřují předpoklad, který existuje DŘÍVE než objektivní fakt a je zároveň současný s objektivním faktem POZDĚJŠÍM než je status quo mluvčího; tento status quo, včetně souhrnu všeho minulého v něm zahrnutého, vyjadřuje výrok popisující. Hopijština ukazuje, že náš pojem „budoucnosti“ vyjadřuje zároveň minulé (předpoklad) i pozdější (co bude). Tento paradox svědčí o tom, jak nepochopitelná je záhada reálného času a nakolik umělé je vyjádření reálného času skrze lineární vztah minulost-přítomnost-budoucnost.

¹³ Samozřejmě se nejedná o stejnou mluvnickou kategorii jako v češtině. [pozn. překl.]

Trvání, intenzita a změna stavu v SPE a hopijštině

Všechny jazyky vyjadřují trvání, intenzitu a tendenci, aby mohly přizpůsobovat konkrétní promluvu různým konkrétním situacím. Pro SPE a nejspíš i pro mnoho jiných jazykových rodin je typické, že tyto rysy vyjadřují metaforicky. Jedná se o metafory prostorové, tj. velikost, množství (pluralita), poloha, tvar a pohyb. Trvání vyjadřujeme pomocí výrazů *dlouho, krátce, spousta, mnoho, rychle, pomalu* atd., intenzitu výrazy *veliký, mnoho, těžký, lehký, vysoký, nízký, ostrý, slabý* atd.; změnu stavu *víc, zvýšit, růst, změnit se, stát se, přiblížit se, jít, dojít, stoupat, klesat, zastavit, hladce, rovnoměrně, rychle, pomalu* a tak dále. Výčet metafor, které jsou samy o sobě těžko rozpoznatelné, poněvadž jsou jediným možným jazykovým prostředkem, je takřka nevyčerpatelný. Nemetamorických pojmů z tohoto pole jako *pozdě, brzy, trvale*, je poskrovně a rozhodně nestačí na vyjádření všeho, co je třeba.

Je jasné, odkud se tato tendence vzala. Je součástí všeobecného schématu OBJEKTIVIZACE, které obrazně přenáší vlastnosti prostorových skutečností (alespoň do té míry, do jaké nám o nich vypovídají smysly) na neprostorové. Význam substantiv (pro nás, tj. mluvčí SPE) se přesouvá od fyzických předmětů k referentům docela jiného druhu. Poněvadž fyzické předměty a jejich ohraničení se nachází ve VNÍMATELNÉM PROSTORU, mají rozměry a tvar, počítají se základními číslovkami a mají schopnost tvořit plurál, přenáší se jejich významové vzorce i na symboly významů neprostorových, čímž vzniká IMAGINÁRNÍ PROSTOR. Ve vnímatelném prostoru fyzické tvary stojí, stoupají, klesají, hýbou se, blíží se atd.; proč by tak nemohly činit i referenty v prostoru imaginárním? Tato abstrakce došla tak daleko, že jen stěží odkazujeme k těm nejprostším neprostorovým situacím, aniž bychom se vyhlí fyzickým metaforám. Mohu např. *zachytit* něčí myšlenku, ale *uchopit ji* může být *nad mé síly*, má pozornost začne *tékat*, ztratím *nit*, takže když dotýčný *dojde k jádru věci*, naše *pohledy* jsou si natolik *vzdálené*, že to, jak se *věci* podle něho *jeví*, je podle mne *přehnané*, ba dokonce *snůška* nesmyslů!

Absence takových metafor v hopijštině je zarážející. Prostorové pojmy tam, kde se o prostor nejedná, prostě NEEXISTUJÍ – jako by to bylo absolutní tabu! Příčina je zřejmá, pokud víme, že hopijština má bohatou zásobu morfologických a lexikálních prostředků pro přímé vyjádření trvání, intenzity a změny stavu a že hlavní gramatické vzorce neumožňují analogické tvoření imaginárního prostoru tak jako naše. Trvání a změnu stavu toho čem se mluví vyjadřuje celá řada „vidů“, zatímco intenzitu, změnu stavu a trvání, které se váže k okolnostem promluvy vyjadřují některé slovesné „rody“. Pak také existuje zvláštní slovní druh, „tenzor“, široká třída slov označujících pouze intenzitu, tendenci, trvání a následnost. Funkcí tenzorů je vyjadřovat různé intenzity a „síly“, a jak se rozvíjí nebo mění, stupeň jejich změny. Takto široký pojem intenzity, spojený s nutným neustálým proměňováním a/nebo pokračováním, zahrnuje také tendenci a trvání. Tenzory zprostředkovávají rozdíly ve stupni, míře, stálosti, opakování, zvýšení a snížení intenzity, bezprostřední následnosti, přerušení nebo následnost po intervalu atd., rovněž VLASTNOSTI oněch sil, které metaforicky vyjadřujeme výrazy jako *hladký, tvrdý, drsný*. Zarážejícím rysem je absence jakékoli podobnosti k pojmům reálného prostoru a pohybu, jež pro nás „znamenají to samé“. Nacházíme pouze sotva zřetelné stopy derivace z prostorových pojmů.¹⁴ Zatímco ve svých substantivech je hopijština výrazně konkrétní, v tenzorech vykazuje míru abstraktnosti, která sahá téměř za hranice našeho chápání.

¹⁴ Jednou z takových stop je to, že tenzor „dlouhotrvající“, ač odlišný od prostorového adjektiva „dlouhý“, přeci podle všeho obsahuje stejný kořen jako prostorové adjektivum „široký“. Dalším případem je původně prostorové „někde“ užití v určitých tenzorech ve významu „v nějaký neurčený čas“. Zrovna toto však možná není správný příklad – jde o tenzor, který pouze nakládá s prvkem času a „někde“ stále odkazuje k prostoru a v tomto užití neurčitý prostor znamená prostě obecnou použitelnost, bez ohledu na čas i prostor. Další stopou je časové (fázové) slovo „odpoledne“, jehož prefix je odvozen ze slova „oddělit.“ Existují i jiné podobné náznamy, ale je jich málo a jsou to výjimky – evidentně ne jako naše prostorové metafory.

Habituální myšlení v SPE a v hopijštině

Toto srovnání světů habituálního myšlení mluvčích SPE a hopijštiny samozřejmě nebude kompletní. Můžeme toliko vypíchnout některé dominantní protiklady, které zřejmě vyplývají z jazykových rozdílů již zmíněných. „Habituálním myšlením“ a „světem myšlení“ míním něco více než jen jazyk, tj. více než jazykové vzorce samé. Zahrnuji v tento termín také všechnu analogickou a sugestivní hodnotu, kterou vzorce poskytujískýtají (tj. náš „imaginární prostor“ a jeho vzdálené implikace), a všechny interakce mezi jazykem a kulturou jako celkem, jež sice z velké části nejsou jazykové, ale přesto nám ukazují tvořivou sílu jazyka. „Myšlený svět“ je, stručně řečeno, mikrokosmem, jež si každý člověk v sobě nese, podle nějž poměřuje a skrze nějž rozumí makrokosmu.

Mikrokosmos SPE analyzuje realitu převážně v pojmech toho, co nazývá „věcmi“ (tělesa a kvazitělesa) a v pojmech různých projevů extenzionální, avšak beztvare existence, zvané „substance“ nebo „hmota“. Tento mikrokosmos obvykle nahlíží na existenci skrze dvojčlenné konstrukce, jež vyjadřují jakékoli jsoucno jako prostorovou formu a s ní spjaté prostorově beztvare kontinuum – stejně tak, jako je obsah spjat s nádobou. Neprostorová jsoucna jsou v imaginaci zhmotněna a nakládá se s nimi stejně jako se spojením formy a látky.

Hopijský mikrokosmos realitu popisuje z velké části v pojmech UDÁLOSTÍ (nebo přesněji: „dění“), k nimž se odkazuje dvojím způsobem: objektivně a subjektivně. Objektivně se události (jedná se výhradně o fyzické vjemy) vyjadřují hlavně jako tvary, barvy, pohyby a další vnímatelné skutečnosti. Subjektivně se události, ať už fyzické nebo ne-fyzické, pojmají jako vyjádření neviditelných faktorů intenzity, na kterých závisí jejich stálost a trvalost, nebo naopak jejich nestálost a proměnlivost. Z toho vyplývá, že jsoucna „nestárnou“ všechna stejně, ale že některá v čase rostou jako rostliny, některá se zase rozptylují a rozpouští, jiná se různě proměňují a jiná drží jeden tvar, dokud neutrpí zásah vnějších sil. Potenciál k vlastnímu způsobu trvání - růstu, rozkladu, stálosti, cykličnosti nebo tvořivosti - je přirozenou součástí každého jsoucna, které je schopné se projevat jako konkrétní celek. Vše je tak „připraveno“ k tomu, jak se projevuje nyní, svými předcházejícími fázemi a to, co bude následovat, už z části je a z části právě prochází aktem „přípravy“. Těžiště hopijského mikrokosmu spočívá právě v tomto rysu přípravy nebo připravenosti světa, jež Hopiům koresponduje s onou „vlastností reality“, se kterou spojujeme „hmotu“ nebo „látku“ my.

Rysy habituálního chování v hopijské kultuře

Naše chování, a stejně tak i chování Hopiů, se v mnoha případech podřizuje jazykově podmíněnému mikrokosmu. Lidé v určitých situacích jednají podle toho, jak jsou zvyklí o nich mluvit, jak dokládá moje kazuistika nehod zaviněných ohněm. Charakteristickým rysem chování Hopiů je důraz na přípravu. To zahrnuje ohlašování a náležitou přípravu na události nadcházející, opatření zajišťující přítomnost kýžených podmínek a důraz na dobrou vůli jakožto záruku dobrého výsledku. Vezměme si jen analogie vzorce pro počítání dnů. Při určování času užívá hopijština hlavně výrazů *dnem (taLk, -tala)* nebo *nocí (tok)*, což nejsou substantiva, nýbrž tenzory, první utvořen z kořene „světlo, den“, druhý z kořene „spát“. K vyjádření počtu se užívá ŘADOVÝCH ČÍSLOVEK. Tento vzorec neplatí pro počítání různých lidí nebo věcí, i když jsou v určité posloupnosti, protože i tehdy MOHOU BÝT v určitém seskupení. V tomto případě jde o vzorec, který se využívá pro vyjádření počtu opakovaného výskytu STEJNÉHO člověka nebo předmětu, jenž se nemůže v seskupení sdružovat. Daná analogie neznámá, že by se cykličnost dnů vyjadřovala podobnou vazbou jako několik lidí („několik dní“), jak jsme zvyklí činit MY, ale znamená vyjadřovat ji stejně jako opakovaný výskyt TÉHOŽ ČLOVĚKA. Není možné změnit několik lidí tím, že budeme nějak působit na jednoho z nich, ale je možné se připravit na budoucí

návštěvu stejného člověka(a tím ji i změnit) tím, že se budeme snažit ovlivnit jeho nynější návštěvu. Právě takto Hopiové zachází s pojmem budoucnosti – v současné situaci jednájí s vidinou jejího ovlivnění – jak zcela otevřeně, tak i skrytě, magicky – tak, aby jim budoucí události přinesly užitek. Dalo by se říci, že Hopiové chápou naše rčení *dvakrát měř, jednou řež*, ale rčení *zítra je taky den* by již neporozuměli. To o povaze hopijského jazyka prozrazuje mnoho.

Hopijské přípravné chování můžeme zhruba rozdělit na ohlašování, vnější přípravu, vnitřní přípravu, nepřímou účast a setrvávání. Ohlašování či zveřejňování přípravy je jednou z důležitých funkcí zvláštního činovníka, náčelníka-vyvolavače. Vnější příprava spočívá v různých viditelných činnostech, ne všech pro nás tak docela pochopitelných. Zahrnuje běžné cvičení, procvičování, přípravu zvláštního pokrmu atd. (to vše v míře, již bychom asi shledali přehnanou), intenzivní a dlouhotrvající tělesné aktivity, jako běh, závody, tanec, o kterých se má za to, že mohou posílit intenzitu očekávaných událostí (např. růst plodin), mimetické a jiné magické procedury, přípravy založené na ezoterických naukách vyžadující různé okultní nástroje jako modlicí hůlky, amulety z ptáčích per, rituální pokrmy a konečně velkolepé cyklické obřady a tance, jež znamenají přípravu na dešť a úrodu. Z jednoho ze sloves s významem „připravit“ je odvozeno substantivum „úroda“ nebo „sklizeň“: *na'twani* – „to, co je připraveno“ nebo „co se připravuje“.¹⁵

Vnitřní příprava zahrnuje modlitby a meditaci, v menší míře také dobrou vůli a přání dobrých budoucích výsledků. Postoj Hopiů ke světu klade důraz na sílu přání a myšlenky. Vzhledem k jejich „mikrokosmu“ je to zcela přirozené. Přání a myšlenka jsou prvotním a tedy i kritickým, rozhodujícím stádiem přípravy. Podle Hopiů navíc přání a myšlenky jedince ovlivňují nejen jeho vlastní činnost, ale i celou přírodu. I toto je naprosto pochopitelné. Vědomí samo o sobě reflektuje práci, úsilí a energii přání a myšlenek. Mnohem základnější zkušenost, než je jazyk, nám říká, že když se vynaloží energie, vzniknou také účinky. My sami věříme, že naše TĚLO může tuto energii zadržovat, bránit jí v působení navenek, dokud si to nebudeme přát. Může to ale být proto, že máme svůj – v jazyce ukotvený – výklad povahy beztvarych jsoucen, jako je „látka“, jakožto samostatných věcí, na něž působí jen věci podobné, tj. větší množství látky, a jsou tím pádem neovlivnitelné silami života a myšlení. Myslet si, že myšlení se dotýká všeho a prochází vesmírem, není o nic nepřirozenější, než názor, který zastáváme my, tj. že totéž dělá světlo. A stejně tak není nepřirozený předpoklad, že myšlení, jako každá jiná síla, musí zanechávat patrné stopy svého působení. Když MY myslíme na konkrétní růžový keřík, neuvažujeme o tom, že naše myšlenky na něj míří jako světlo z namířené svítilny. Co se tedy podle nás děje v našem vědomí, když myslíme na onen keřík? Pravděpodobně bychom řekli, že se nám ve vědomí utvoří „myšlenkový obraz“, ne skutečný keřík, ale jeho myšlenková náhrada. Proč by ale mělo být PŘIROZENÉ domnívat se, že naše myšlení pracuje s náhradou a ne se skutečným keříkem? Nejspíše proto, že jaksi tušíme, že v sobě nosíme celý imaginární prostor, naplněný takovými myšlenkovými zástupci skutečných věcí. Pro nás jsou myšlenkové náhrady něčím, s čím se potýkáme stále, jsou naším denním chlebem. Myšlenku na skutečný, existující růžový keřík zaškakulujeme mezi ostatní obrazy imaginárního prostoru, o nichž nejspíš v skrytu duše víme, že jsou pouze imaginární, i přesto, že víme, že onen keř imaginární není, a to jen proto, že tam pro něj máme příhodné „místo“. Hopijský myšlenkový svět žádný takový imaginární prostor nemá. Důsledkem toho Hopiové umísťují své myšlenky o reálných věcích do reálného prostoru, a tím pádem jim nemohou odepřít i jejich reálné účinky. Příslušník kmene Hopi věří, že jeho myšlenky (nebo on sám) se keříkem, či příhodněji s kukuřicí, na niž právě myslí, skutečně zacházejí. Jeho myšlenky by tedy měly zanechat na rostlině stopy. Pokud jsou to myšlenky dobré, o zdraví a růstu, i dopad na rostlinu bude dobrý, pokud jsou myšlenky špatné, nastane opak.

Příslušníci kmene Hopi kladou důraz na faktor intenzity myšlení. Aby byla myšlenka účinná, je třeba, aby byla jasná, konkrétní, ustálená a trvalá, nabitá silně pocíťovaným dobrým záměrem.

¹⁵ Hopijská slovesa s významem přípravy neodpovídají samozřejmě zcela přesně našemu slovesu „připravit“, třeba *na'twani* může mít také význam „vyzkoušený, vyšetřený“ a jiné.

Pro nás tuto ideu popisují jako „soustředěnost, držení myšlenky ve svém srdci a její promítnutí do mysli v upřímné víře“. Síla myšlenky stojí v pozadí obřadů, modliteb, rituálního kouření dýmky atd. Rituální dýmka se bere jako pomocník k „soustředění“ (jak řekl můj informant). Nazývá se *na'twanpi*, což znamená „nástroj k přípravě“.

Nepřímá účast znamená duchovní spolupráci těch, kteří se sice přímo nepodílí na dané záležitosti – ať už jde o práci, lov, závod nebo obřad – ale zaměřují své myšlenky a vůli na její zdárný výsledek. Podpora a povzbuzování ze strany těchto duchovních pomocníků je často obsahem projevů ohlašování.¹⁶ Podobnost našemu pojetí účastného diváctví fotbalových fanoušků by neměla zastínit skutečnost, že se v první řadě jedná o sílu myšlenky zaměřené na konkrétní cíl spíše než o solidaritu a povzbuzování, což bychom od nepřímých účastníků čekali. Nepřímí účastníci ve skutečnosti vykonají nejúčinnější práci před zápasem, nikoli během něj. Se silou myšlenky je spjata moc špatných myšlenek páchat zlo, proto je úkolem nepřímých účastníků shromáždit co největší skupinu a sílu těch, kdo mají vůli ke zdaru celé věci, aby potřeby škodící myšlenky těch, kdo dobrému výsledku nepřejí. Takový postoj velice utužuje spolupráci a skupinového ducha. To ovšem neznamená, že by hopijská společnost byla prosta rivality a střetů zájmů. Proti tendenci k sociální desintegraci v tak malé a izolované společnosti vystupuje silně idea „přípravy“ pomocí síly myšlenky, která logicky vytváří velkou sílu spojené, intenzifikované a harmonizované myšlenky celého společenství vedoucí k nebývalému stupni spolupráce, kterou – navzdory mnohým soukromým pŕtčkám – hopijské vesnice vykazují ve všech podstatných kulturních činnostech.

Hopijské „přípravné“ úkony opět dokazují důsledek jazykového pozadí jejich myšlení, jež vyzdvihuje význam setrvalosti a neustálého opakování. Způsob myšlení spjatý se subjektivním vnímáním trvání, neustálého „stárnutí“ věcí zřetelně pojímá smysl společného působení nespočtu drobných sil, zatímco objektivně a prostorově zaměřené vnímání času, jaké máme my, tento smysl zastírá. Nám, kdo vnímáme čas jako pohyb v prostoru, připadá, že neměnné opakování jednotek tohoto prostoru v řadě za sebou postupně ztrácí na síle, až se úplně vytratí. Zato Hopiům, pro něž čas není pohyb, nýbrž „stárnutí“ všeho, co se již událo, neměnné opakování neztrácí svou sílu – naopak ji hromadí. V čase se ukládá neviditelná změna, jež se přesouvá na události nadcházející.¹⁷ Jak jsme viděli, návrat dnů je tak chápán stejně jako návrat stejné osoby, trochu starší, ale jinak stejně jako včera a ne jako „jiný den“, tj. jako docela jiná osoba. Tento princip, a s ním i princip síly myšlenky a další rysy pospolitých kultur obecně, je vyjádřen v hopijských obřadních tancích za vyvolání deště a úrodu a také v jejich typickém úderném podupávání, natisíckrát opakovaném po hodiny a hodiny.

Některé dopady jazykových zvyklostí v západní civilizaci

Pronášet stručné soudy o jazykové podmíněnosti naší vlastní kultury je těžší než v případě Hopiů – kvůli obtížnosti objektivitu, kvůli naší hluboce zakořeněné znalosti jevů, jež chceme analyzovat. Rád bych toliko načrtl některé charakteristické rysy plynoucí z naší dichotomie formy a beztvareho obsahu či „substance“, naší metaforičnosti, imaginárního prostoru a objektivizovaného času. Jak jsme viděli, tyto rysy jsou jazykové povahy.

¹⁶ Viz, např., Ernest Beaglehole, *Notes on Hopi economic life* (Yale University Publications in Anthropology, no. 15, 1937), obzvláště zmínku o ohlašování lovu králíků a na s. 30 popis činností spojených s čištěním pramenů řeky Toreva – projevů ohlašování, všemožných přípravných úkonů a konečně přípravy udržení dobrých výsledků, jichž bylo dosaženo, a plynulého vývěru pramene.

¹⁷ Tento pojem hromadění síly, který prostupuje většinu hopijského chování, má analogii ve fyzice: ve zrychlení. Dalo by se říci, že hopijské jazykové pozadí myšlení způsobuje, že Hopiové nechápou sílu jako pohyb nebo rychlost, ale jako akumulaci a zrychlení. Naše jazykové pozadí nás vede k pojetí síly jako toho, co vytváří změnu, tím pádem změnu chápeme – skrze metaforickou analogii – jako pohyb a ne jako nehybnou a stálou akumulaci či zrychlení. Proto našemu naivnímu cítění připadá zarážející, že podle fyzikálních pokusů není možné definovat sílu na základě pohybu, že rychlost, pohyb i klid jsou zcela relativní, a že sílu lze měřit jedině pomocí zrychlení.

Filozofické směry tradičně vlastní „západnímu světu“ velikou měrou vycházejí z dichotomie forma-obsah. Patří mezi ně materialismus, psychofyzický paralelismus, fyzika – přinejmenším v tradiční newtonovské podobě – a obecně všechna dualistická pojetí světa. Patří sem jistě téměř vše, co se „rozumí samo sebou, zdravým selským rozumem“. Monistické, holistické a relativistické přístupy sice vábí filozofy a některé vědce, ale rozhodně nejsou moc přitažlivé pro „zdravý rozum“ průměrného obyvatele „západního světa“ – ne proto, že by se snad přičily přírodě (kdyby tomu tak bylo, filozofové by se dávno shodli na jednom výkladu světa), nýbrž proto, že bychom si museli vytvořit nový jazyk, abychom o nich vůbec mohli mluvit. „Zdravý rozum“, jak vyplývá z jeho pojmenování, a „praktičnost“, z jejíhož pojmenování to naopak nevyplývá, v podstatě znamenají schopnost mluvit tak, aby to bylo okamžitě pochopitelné. Někdy se to shrnuje slovy, že newtonovskému času, prostoru a hmotě rozumíme intuitivně, zatímco relativismus se uvádí jako příklad, jak matematická analýza usvědčuje intuici z omylu. To je (i když je to k intuici poněkud nefér) pokus o zodpovězení otázky (1), již jsme si položili na začátku této studie a kvůli níž se tento výzkum podnikal. Přehled našich zjištění se chýlí ke svému konci a myslím, že odpověď je jasná. Bezprostřední odpověď viníci intuici z toho, že jen ztěžka a pomalu objevujeme tajemství Vesmíru, jako je relativita, není správná. Správná odpověď zní: newtonovský prostor, čas a hmota nejsou intuitivní. Vyplynají z kultury a jazyka. A také odtud je Newton vzal.

Náš objektivizovaný čas nahrává historičnosti a vůbec všemu, co souvisí s uchováváním záznamů, zatímco hopijské pojetí nikoli. To je totiž příliš subtilní, složité a neustále se proměňující, nenabízí žádné okamžité odpovědi na otázku, kdy „jedna“ událost končí a „jiná“ začíná. V situaci, kdy je vše, co se stalo, stále obsaženo v tom, co je nyní, ale přitom je to nutně odlišné od toho, co se nachází v naší paměti nebo záznamech, přirozeně nevzniká potřeba zabírat se minulostí. Současnost si nežadá zaznamenávání, ale toho, aby byla brána jako „příprava“. Ale NÁŠ objektivizovaný čas dává před představivostí přednost něčemu na způsob prázdných míst oddělených přepážkami, jež je třeba zaplnit nějakým záznamem. Písmo nám bezesporu pomohlo dojít k tomuto přístupu k času, stejně jako náš přístup k jazyku ovlivnil užívání písma. Prostřednictvím těchto interakcí mezi jazykem a kulturou jako celkem získáváme kupříkladu:

1. Záznamy, deníky, účetnictví, počítání, matematiku založenou na počtech.
2. Zájem o přesné sekvence, datace, kalendáře, chronologii, hodiny, výplaty od hodiny, časové grafy, užití času ve fyzice
3. Anály, kroniky, přístup k dějinám, zájem o minulost, archeologii, pokusy o periodizaci dějin, např. klasicismus, romantismus.

Své vyhlídky do budoucna konstruujeme stejným způsobem jako záznamy minulosti, a tak vytváříme výrobní programy, rozpisy a rozpočty – jelikož náš objektivizovaný čas se rozpíná do budoucnosti stejně jako míří do minulosti. Formální shoda prostorových jednotek, podle nichž měříme a vůbec chápeme čas, nás vede k tomu, že „beztvarou složku“ nebo „substanci“ času považujeme za homogenní a poměrnou k počtu jednotek. Odtud plyne naše poměrné umístění hodnot v čase, které se odráží v komerční sféře založené na tomto rozdělování hodnot: hodinová mzda (práce od hodiny trvale vytlačuje práci od kusu), důchody, úvěry, půjčky, odpisy a pojistné prémie. Takto propracovaný systém by bezpochyby fungoval i v jiném jazykovém pojetí času, ale to, že byl vůbec vytvořen a že své nejvýraznější a nejspecifičtější podoby dosáhl v západním světě, docela jistě souvisí s jazykovými vzorci evropských jazyků, tj. SPE. Zda by taková civilizace, jako je ta naše, byla možná, kdyby skrze svůj jazyk chápala čas výrazně jinak, je otázkou – v naší civilizaci je vztah jazykových vzorců a chování k časovému řádu vztahem harmonickým. Ponouká nás k tomu, abychom užívali kalendáře, hodinky a měřili čas, a to stále přesněji a přesněji; to povzbuzuje vědecký pokrok, a ten na oplátku, drže se vyšlapaných kulturních chodníků, vrací kultuře neustále rostoucí množství nástrojů, návyků a hodnot,

kterými kultura zase řídí směřování vědy. Jenže co je vně tohoto kruhu? Věda začíná zjišťovat, že ve Vesmíru jsou věci, které nejsou v souladu s konceptuálním systémem, který vznikl během uzavírání onoho kruhu. A tak se věda pokouší vytvořit NOVÝ JAZYK, který by jí umožnil lépe se širšímu světu přizpůsobit.

Je jasné, že důraz na „šetření času“, jež je také zřejmou objektivizací času, vede k vysokému hodnocení „rychlosti“, což se výrazně odráží v našem chování.

V našem chování se projevuje i rys monotónnosti a pravidelnosti – obsažený v obrazu času v podobě rovnoměrně rozděleného a nekonečného krejčovského metru – jenž v nás budí dojem, jako by monotónnost byla pro události zásadnější, než ve skutečnosti je. To nás vede k rutině. Máme tak sklon vybírat si to, co tento pohled potvrzuje, co „nahrává“ rutinním aspektům existence. Jednou z fází tohoto chování je klamný pocit bezpečnosti nebo předpoklad, že vše půjde hladce, a nedostatek prozíravosti a opatrnosti vůči rizikům. Náš způsob využívání energie je vhodný pro rutinní úkony a snažíme jej zlepšovat jen v intencích rutiny – například se moc nesnažíme energii omezit, aby nezpůsobovala nehody, požáry či výbuchy, přestože se to často děje. Ale pro tak malou a izolovanou společnost, jako je (či spíše bývala) hopijská, by takový nezáměr o nečekané nástrahy života měl katastrofální následky.

Naše jazykově podmíněné myšlenkové univerzum tedy koresponduje s našimi kulturními ideály, ale nejen to: také řídí také naše nevědomé osobní reakce a dává jim jejich typické rysy. Jedním z nich je, jak jsme viděli, NEDBALOST, jak se ukazuje např. v lhostejném odhazování nedopalků do košů na papír. Jiným příkladem je GESTIKULACE během řeči. Velmi mnoho gest, která činí mluvčí angličtiny – a pravděpodobně i SPE jako celku – slouží k ilustraci pomocí pohybu v prostoru, ne jako odkaz ke skutečnému prostorovému významu, ale jakožto metaforické uchopení prostoru imaginárního. Proto nám přijde příhodnější použít gesto uchopení, pokud mluvíme o tom, jak jsme se snažili uchopit nějakou prchavou myšlenku, spíše než když mluvíme o uchopení kliky. Gestem se pokoušíme objasnit metaforický, a tedy svým způsobem nejasný význam. Pokud ale jazyk obvykle k neprostorovým skutečnostem skrze prostorovou analogii neodkazuje, gestikulace nemůže objasňovat nic. Hopiové gestikulují velmi zřídka, a nejspíše vůbec ne v tom smyslu, jak gestikulaci chápeme my.

Jako by se kinestézie, čili vnímání tělesného pohybu, stávala prostřednictvím jazyka – ač jde o skutečnosti předjazykové – vědomější právě v imaginárním prostoru a metaforických obrazech pohybu. V evropské kultuře je kinestézie příznačná pro dvě odvětví: umění a sport. Evropské sochařství, umění, ve kterém Evropa vyniká, je silně kinestetické – odráží vytříbený jemnocit pro pohyb těla; taktéž i evropské malířství. Také náš tanec vyjadřuje nadšení z pohybu lépe než tance symbolické a obřadní a evropská hudba je tancem silně ovlivněna. Naše sporty jsou nerozlučně spjaty s myšlenkou „poezie pohybu“. Naproti tomu závody a hry Hopiů spíše zdůrazňují jiné schopnosti: vytrvalost a udržení intenzity. Hopijské tance jsou výrazně symbolické a vyjadřují velkou intenzitu a upřímnost, ale neobsahují mnoho pohybu či rozmachu.

I synestézie – neboli vjem určitého smyslu způsobem vlastním smyslu jinému, jako světlo a barvy vnímané jako zvuk a naopak – se stává vědomější díky metaforickému systému, jenž odkazuje k neprostorovým skutečnostem prostorově, i když má nepochybně hlubší kořeny. Nejprve patrně metafora vzniká ze synestézie a ne naopak; přesto, jak ukazuje hopijština, však metafora nemusí nutně pevně zakořenit v jazykovém vzorci. Pro vnímání neprostorových skutečností máme jeden velmi vhodný smysl, SLUCH – poněvadž čich a chuť máme jen málo vyvinuté.

Neprostorové vědomí je především doménou myšlení, pocitů a ZVUKU. Prostorové vědomí je doménou světla, barvy, zraku a hmatu a představuje tvary a prostorové rozměry. Tím, že pojmenovává neprostorové vjemy analogicky podle prostorových, přenáší náš metaforický systém na zvuky, vůně, chutě, emoce a myšlenky takové vlastnosti jako jsou barvy, světelnost, tvary, úhly, struktury a pohyby z vjemů prostorových. A do jisté míry k tomuto přenosu dochází i opačným

směrem; např. když se dlouho mluví o tónech jako o vysokých, hlubokých, ostrých, temných, těžkých, jasných, pomalých, tak si pak mluvíci usnadňuje myšlení o některých aspektech prostorových skutečností tím, že o nich uvažuje jako o tónech. A tak mluvíme o „tónech“ barvy, o nudné a „monotónní“ šedi, „křiklavé“ vázance“, „dobrém vkusu“:¹⁸ to všechno jsou prostorové metafory naruby. Pro současné evropské umění je příznačná snaha po svobodném zacházení se synestézií. Hudba se snaží evokovat scény, barvy, pohyb, geometrické tvary; v malířství a sochařství se často uplatňuje vědomá analogie s hudebním rytmem; barvy se spojují s pocity analogicky s harmonickými a disharmonickými akordy. Evropské divadlo a opera se snaží o syntézu mnoha umění. Může to být tím, že náš metaforický jazyk, který je v jistém smyslu zmatením myšlení, skrze umění plodí výsledek dalekosáhlé hodnoty – hlubší estetický smysl směřující k představě jednoty, která stojí v základu jevů, jež vnímáme tak rozličně svými smysly.

Historické souvislosti

Jak vypadá propojení jazyka, kultury a chování z historického hlediska? Co bylo dřív: jazykové vzorce, nebo kulturní normy? V zásadě vznikaly současně a neustále se navzájem ovlivňovaly. Ale zároveň je to podstata jazyka, která je v tomto vztahu autokratičtější – je faktorem, který omezuje tvárnost určitých linií vývoje a tím je utvrzuje. Jazyk totiž funguje jako systém a nikoli jako pouhý soubor norem. Takové rozsáhlé systémy se mění v něco nového velmi pomalu, ve srovnání s tím se jiné kulturní změny udávají mnohem rychleji. Jazyk představuje kolektivní mysl; je sice ovlivňován vynálezy a novými myšlenkami, kulturními inovacemi, ale jen lehce a pomalu, zatímco OPAČNÝM SMĚREM je jazyk vynálezům a inovátorům svrchovaným zákonodárcem.

Vznik propojeného celku jazyk – kultura v SPE sahá do dávných časů. Metaforické odkazování k neprostorovým skutečnostem pomocí prostorových bylo ukotveno již ve starověkých jazycích, obzvláště v latině. Pokud latinu porovnáme například s hebrejštinou, shledáme, že ač se v hebrejštině vyskytují odkazy k neprostorovým skutečnostem skrze prostor, v latině jich je mnohem víc. Latinské neprostorové pojmy, jako *educio*, *religio*, *principia*, *comprehendo*, se obvykle metaforizují do fyzických významů: vyvést, uvázat atd. Toto neplatí pro všechny jazyky – třeba pro hopijštinu to neplatí vůbec. Skutečnost, že v latině tento proces probíhal od prostorových významů směrem k neprostorovým (což bylo zčásti dáno rozvojem abstraktního myšlení poté, co se nezralá římská kultura setkala s kulturou řeckou) a že pozdější jazyky ve velké míře latinu napodobovaly a také to, že v západních myšlenkových prouděch (v kontrastu k východním) vždy panoval názor, že objektivní zkušenost je nadřazena zkušenosti subjektivní, zřejmě vedl k domněnce – kterou dodnes zastávají někteří lingvisté –, že se jedná o přirozený směr sémantických změn ve všech jazycích. Filozofie ale předložila pádné důkazy opaku a to, že směr tohoto vývoje bývá někdy opačný, je jisté. Tak např. hopijský výraz pro „srdce“ se ukazuje být posléze vytvořen z kořene s významem myslet či pamatovat si. Nebo si vezměme, co se děje se slovem *rádío* ve větě jako *koupil si nové rádío* vzhledem k jeho primárnímu významu „bezdrátový přenos zvukového vlnění“.

Ve středověku se začaly vzorce zděděné po latině proplétat s novými jevy, s technickým pokrokem, obchodem a scholastickým a vědeckým myšlením. Potřeba měření v průmyslu a obchodu, množství různých nádob na uchovávání různých látek a druhů zboží, standardizace měř a vah, vynález hodin a měření „času“, zapisování záznamů, účtů, kronik, historiografie, rozvoj matematiky a její propojení s fyzikou – toto vše postupem času utvořilo naše současné myšlení a jazyk.

Potud, pokud jsme s to studovat hopijskou historii, setkáme se s jiným typem jazyka a s jiným druhem vzájemného ovlivňování kultury a životního prostředí. Mírumilovná zemědělská

¹⁸ V češtině už není původní význam slova aktuální. Angličtina, němčina, francouzština a jiné jazyky mají pro *chut'* a *vkus* jediný výraz. [pozn. překl.]

společnost, izolovaná geografickými podmínkami a kočovnými nepřátelskými kmeny v zemi sužované nedostatkem srážek, v zemi pouštního zemědělství, mohla přežít jedině díky nejpevnější houževnatosti (odtud pramení velká hodnota vytrvalosti a opakování), díky spolupráci (odtud důraz na psychologii skupinové práci a na duchovní faktory obecně), úrodě a dešti jakožto klíčovými podmínkami, širokému poli PŘÍPRAV a opatření k zajištění úrody v půdě chudé na živiny a nepříznivém podnebí, vypjaté tematizaci závislosti na přírodě, která se projevuje náboženským přístupem k silám přírody, obzvláště v podobě modliteb za požehnání nejpotřebnější – dešť; to utvářelo jazykové vzorce, které opět utvářely výše zmíněné činnosti a tím se po malých krůčcích utvářel hopijský pohled na svět.

Abychom shrnuli své závěry: na první otázku položenou v úvodu odpovídáme takto: Pojmy „času“ a „hmoty“ nejsou pro všechny lidi stejné, rozdíly mezi nimi plynou z rozdílné podstaty různých jazyků, v nichž se tyto pojmy vyvinuly. Nezávisí ani tak na gramatickém SYSTÉMU (např. na časech, podstatných jménech apod.) daného jazyka, jako spíše na způsobu popisování zkušenosti, který se v jazyce ustálil jako „jazykový zvyk“ a který prochází všemi rovinami jazyka – lexikální, morfologickou, syntaktickou – a dalšími různými významy shrnutými do určitého rámce. Náš „čas“ se od hopijského „trvání“ výrazně liší. V našem pojetí je čas podobný prostoru s jasně vymezenými rozměry nebo pohybem v takovém prostoru a podle toho se užívá jako nástroj myšlení. Hopijské „trvání“ nelze pojímat jako prostor či pohyb – je to bytí, které se liší od formy, a vědomí jako celek se liší od svých prostorových prvků. Některé ideje vzniklé v našem pojetí času, jako např. idea absolutní současnosti, lze jen stěží anebo vůbec nelze vyjádřit v hopijštině a musí být překládány nepřesným opisem. Naše „hmota“ je podtypem „substance“, „látky“, již pojmáme jako beztvareé jsoučno, které se musí spojitost s nějakou formou, aby mohlo nabýt svého bytí. V hopijštině nic takového nenajdeme – nic jako beztvareé jsoučno se v ní nevyskytuje, jsoučno buď tvar má, nebo nemá, ale co má vždy, je intenzita a trvání (jež jsou samy o sobě nekonkrétní a v důsledku stejné).

A co náš pojem „prostoru“, taktéž předmět naší první otázky? Mezi hopijštinou a SPE není, co se týče prostoru, takový rozdíl jako v případě času, představa prostoru je dána pravděpodobně stejnou zkušeností, stejně jazykově zprostředkovanou. Pokusy gestaltové psychologie zaměřené na zrakové vnímání to potvrzují. Ovšem jelikož je POJEM PROSTORU jako nástroj myšlení¹⁹ nerozlučně spjat s ostatními myšlenkovými nástroji, s představou „času“ a „hmoty“, které se užívají společně a které jsou už jazykově determinovány různě, musí nutně nějaké rozdíly existovat. Věci umístěné v prostoru vidíme samozřejmě stejně jako Hopiové, ale náš pojem prostoru funguje také jako prostředek pro nahrazení nepřítomných, neprostorových skutečností – jako čas, intenzita a změna stavu – tím, že jim poskytne formu a tím se i ony stanou skutečností prostorovou. Zato prostor hopijský žádnou takovou sekundární funkci nemá, je v porovnání s naším „čistý“.

Co se týče naší druhé otázky: mezi kulturními normami a jazykovými vzorci existuje spojení, ale ne vztah korelace. Přestože nelze pochopit smysl postavy náčelníka-vyvolavače jen z absence času v hopijštině nebo naopak, vztah mezi jazykem a celou kulturou, která jej používá, existuje. Jsou případy, kdy jsou „jazykové zvyklosti“ úzce spjaty s kulturou jako takovou, bez ohledu na to, zda mají všeobecnou platnost, a v tomto vztahu existuje propojení mezi způsoby jazykového popisu a chování a také podobou, jakou na sebe bere vývoj dané kultury. A tedy: význam náčelníka-vyvolavače není spojen pouze s onou absencí mluvnického času, ale především se systémem myšlení, ve kterém jsou přirozené jiné kategorie než náš mluvnický čas. Spíše než popisem čistě lingvistickým, etnografickým či sociologickým dojdeme k těmto spojení, když budeme zkoumat kulturu a jazyk (samozřejmě jen tehdy, kdy se obojí vyvíjelo společně po dostatečně dlouhou dobu) jako celek, ve kterém předpokládáme existenci jevů, jež jsou předmětem zájmu zmíněných

¹⁹ Sem patří „newtonovský“ a „euklidovský“ prostor atd.

jednotlivých oborů, a ve kterém je možno tyto jevy – pokud skutečně existují – jeho zkoumáním odhalit.